

A. ZDRAVOMISZLOV: A SZOCIOLÓGIAI KUTATÁSOK MÓDSZERTANA

Megjelent a Kossuth Könyvkiadó gondozásában 1973-ban.

A mű eredeti címe: Metodologija i procedura szociológicseszkih isszedovanyij

A könyv előszóra és négy fejezetre tagolódik. A fejezetek a következők: I. A szociológiai ismeret tárgya, struktúrája és funkciója II. Kutatási eljárás. A program és a terv összeállítása. III. Anyaggyűjtés IV. Anyagelemzés és általánosítás a szociológiai kutatásban.

Zdravomiszlov könyvét nemcsak szociológusok számára írta, hanem mindazoknak, akik érdeklődnek a szociológiai kutatások eredményei iránt. Megkönnyíti a könyv anyagának követését, hogy a szociológiai vizsgálat szakaszainak sorrendjében tárgyalja, is így átfogó képet ad az egész kutatási folyamatról. Az olvasást érdekesebbé, szemléletesebbé teszi számos példa, illusztráció.

„A mű célja, hogy az olvasót megismertesse a szociológiai vizsgálatokkal, s emellett bizonyos mértékig hozzájáruljon az erre vonatkozó oktatási, módszertani irodalom hiányának pótlásához” – írja a szerző az előszóban.

A szociológiai ismeret tárgya, struktúrája és funkciója című bevezető rész ismerteti a szociológia fogalmát, keletkezését. A szociológia fogalom ugyanis régebbi múltra tekint vissza, mint maga a tudományos szociológia, melynek megalapítói Marx és Engels voltak. Ők kapcsolták össze először műveikben e társadalomra vonatkozó elméletet és gyakorlatot. Magát a szociológia kifejezést nem használták. A klasszikus marxista irodalomban először Lenin *Kik azok a „népbarátok” és hogyan harcolnak a szociáldemokraták ellen* című művében fordul elő (1894).

Zdravomiszlov felsorolja azt a három Lenin által megfogalmazott előfeltételt, amely nélkül nem jöhetett volna létre a tudományos szociológia:

1. a termelési viszonyok kiemelése a társadalmi viszonyok összességéből;
2. a társadalmi alakulat

3. a társadalmi alakulatok fejlődésének természettörténeti folyamatként való felfogása.

„Ez a három alapvető elméleti kiindulópont szabja meg a marxista szociológia jellegzetességeit.”

Ugyancsak Lenin konkretizálja elsőként a marxista szociológiai kutatás módszertani elveit:

- a) a tanulmányozott jelenségek konkrét megközelítését;
- b) a helyzet teljes elemzését és minden érdek számbavételét;
- c) az elmélet kapcsolatát a gyakorlattal.

Zdravomiszlov külön-külön magyarázza és szembeállítja ezeket az elveket a Comte utáni polgári szociológiai gondolkodással.

A könyv I. fejezetében külön rész foglalkozik a marxista szociológia tárgyáról folytatott vita néhány eredményével. A vita a VOPROSI FILOSZOFII folyóirat hasábjain zajlott le és a meglehetősen nagyszámú résztvevő állásfoglalásának rendszerezésére vállalkozik itt a szerző. Példákon keresztül vezeti el az olvasót addig a marxi gondolatig, amely szerint az ember a társadalmi viszonyok összessége. „Minden társadalmi rendszer újratermelődése a társadalom és az egyén közötti kölcsönhatással megy végbe. A szociológia e kölcsönhatásrendszer különböző mechanizmusait tanulmányozza.” (29. o.)

A szerző szerint a szociológiának négy alapfunkciója van (a szociológiával kapcsolatos vita résztvevőinek nagy többsége abból indult ki, hogy a szociológiának egy funkciója van, ez pedig az elméleti, értelmező funkció). A négy alapfunkció Zdravomiszlov szerint:

- elméleti,
- ideológiai,
- kritikai és
- eszközfunkció.

Mivel a szociológiai kutatások nem elemezhetők a funkciók figyelembevétele nélkül, így az olvasót részletesebben megismerteti azokkal, különösen az elméleti funkcióval. Zdravomiszlov felhívja a figyelmet arra, hogy ezeket a funkciókat nem kell egymással szembeállítani, mert mindegyikük a szociológia és a társadalom kapcsolatának egy-egy mozzanatát tárja fel.

Az elméleti tevékenység a már eddig létrejött elméleti tudás alapján vizsgálja az adott kérdéseket, problémákat. Az új tényanyaggal való megismerkedés egy-egy szociológiai probléma megoldásakor nem eredményez új elméleti koncepciót. „Az elméleti tevékenység fő mozzanata az értelmezés, az új tények, megfigyelések és a kialakult elméleti ismeretek közötti kapcsolat megállapítását jelenti.” (31. o.) Az értelmezést tekinthetjük egyrészt úgy, hogy az az egyes visszavezetése az általánosra, másrészt, hogy a sajátosságok olyan kiemelése, amely elsősorban a valóság analitikus meg-

közelítésével függ össze. Az elméleti elemzés legmesszebb vezető lépése a prognózis; benne mutatkozik meg az addig végzett munka elméleti és gyakorlati értéke.

Ami a szociológia ideológiai funkcióját illeti, az főként a kutatási feladatok kiválasztásakor jut kifejezésre, szövegi le Zdravomiszlov.

„A szociológia kritikai feladata az elméleti meddőség feltárása.”

Az eszközfunkcióról a szerző szerint akkor beszélhetünk, amikor a szociológia egyes alrendszerek: gazdasági, kulturális, politikai stb. tevékenység társadalmi problémáinak kutatási eszköze is.

Magát a szociológiai kutatást úgy definiálja, mint „bizonyos társadalmi probléma teljes és egységes tanulmányozását, amely a kiindulási anyagok összegyűjtésének és feldolgozásának külön e problémára alkalmazottan kidolgozott módszerére támaszkodik.” Mint a kutatás legfőbb követelményét különösen kiemeli a társadalmi probléma komplex megközelítését. De mi képez társadalmi problémát – teszi fel a kérdést. A szociális struktúra különböző szintjén fellépő kielégítetlen szükségletek. Ezeket a következőképpen csoportosítja:

- elemi
- szocializációs
- alkotó tevékenységre irányuló szükségletek.

A könyv első fejezete elvontabb, elméleti problémákat vázol, alapfogalmakkal ismerteti meg. A következőben a kutatási eljárást mutatja be, gyakorlatiasabb, kézzel foghatóbb az olvasók szélesebb tábora számára.

„A kutatómunka – mondja – kérdésfeltevést és a kérdésre adandó válasz keresését jelenti.” A továbbiakban tehát a válasz keresésének szabályairól olvashatunk. Zdravomiszlov ismerteti a kutatási eljárás szakaszait:

1. a kutatási program vagy terv összeállítása;
2. a megfigyelési objektumok és egységek meghatározása vagyis kiválasztása;
3. anyaggyűjtés és a kutatási metodika eszközeinek kidolgozása;
4. anyaggyűjtés;
5. az anyag elemzése és általánosítása.

„Ezeket a szakaszokat szervesen összekapcsolja a kutatás alapeszméje és általános elgondolása.”

A program elméleti orientációja attól függ, hogy a társadalmi ismeretek mely területéhez áll közel a kutatás. Ez dönti el, hogy az ötféle kutatási eljárás közül melyiket alkalmazzák. Ezek az eljárások:

- statisztikai
- kísérleti
- tipológiai
- történelmi
- kiemelt esetek vizsgálata.

Ezek alkalmazását a szerző külön-külön tárgyalja. A programnak Zdravomiszlov szerint tartalmaznia kell:

- a kutatás céljainak és feladatainak kijelölését;
- a probléma megfogalmazását;
- vizsgálati szintjeinek tisztázását;
- a téma alapfogalmainak meghatározását;
- a kutatások során ellenőrizendő kérdések, hipotézisek megjelölését.

A program felsorolt elemeinek bemutatásakor a szerző felhívja a figyelmet azokra a nehézségekre, amelyek a programkészítéskor jelentkeznek. Kihangsúlyozza azokat a problematikus helyeket, amelyekre ajánlatos különös gondot fordítani, rámutat az esetleges hibákra, azok elkerülésének módjára.

A könyv III. fejezete feldolgozza a mintavételt, majd az anyaggyűjtési módszereket. Ismerteti a teljes körű vizsgálat végzésének gyakorlati nehézségeit, amelyek miatt a szociológiai kutatás legtöbb esetben mintavétel alapján történik. A szerző megmagyarázza a kutatás e szakaszában jelentkező alapfogalmak jelentését, választ ad arra a kérdésre, hogyan lehet a mintavétel megbízható, reprezentatív. A mintavétel három alapfaját: – véletlen

kiválasztást:

– a rétegzett

– a kvóták

(megengedett

részek) elve alapján végrehajtott kiválasztást külön-külön taglalja, és bemutatja alkalmazásukat.

A könyv legterjedelmesebb része az anyaggyűjtési módszerek részletes bemutatását öleli fel. Ezeket a módszereket három csoportra osztja:

1. megfigyelés
2. kikérdezés
3. dokumentumelemzés

Ezek a csoportok tovább oszlanak így például a megfigyelés lehet külső, résztvevő, beépült – a megfigyelő és a megfigyelés tárgyának viszonyától függően.

A kikérdezési módszer a megszerzendő információ jellegétől és a megszerzés módszerétől függően lehet: kérdőíves és interjú. A dokumentumelemzés módszerét aszerint, hogy az anyaggyűjtésre milyen dokumentumok szolgálnak, a szerző felosztja személyi dokumentumok és hivatalos dokumentumok elemzésére.

Zdravomiszlov ismerteti mindezeknek a módszereknek előnyeit és hátrányait. Szó esik a módszer megválasztásáról, amely a kutatási feladatnak és a program kidolgozottsági fokának a függvénye.

A könyv utolsó – IV. fejezete, amelyet az anyagelemzés és általánosítás problémájának szentel, előfeltételezi az olvasónak már egy adott szintű

tájékozottságát az adatfeldolgozás legelterjedtebb formáival kapcsolatban, mint amilyenek a csoportosítás, statisztikai táblázatok készítése, aránymérés, százalék és viszonyszámítás, matematikai középérték, módusz, medián számítását és a korreláció számítás különböző módszereit. E fejezetben ezekkel nem foglalkozik, hanem az adatfeldolgozás csak azon kérdéseire tér ki, amelyek a „szociológiai irodalomban eddig legkevésbé kidolgozottak: a matematikai módszerek és modellek szociológiai alkalmazásával kapcsolatban a rangsorolás, táblázatkészítés problémáira, az általánosítás feladataival kapcsolatban pedig az adatértelmezés kérdésére”.

Külön része e fejezetnek a skálaszerkesztést és a latens analízis módszereit ismerteti. Itt olvashatunk a matematika alkalmazásának területeiről a szociológiában, és arról az új területről, amelyet a szociológiai anyagelemzés nyitott meg a matematika alkalmazása előtt (elterjedt és közismert a matematika alkalmazása az információgyűjtés esetében).

A skálakészítést, a skálázás fő feladatát, felhasználási körét, a skálatípusok bemutatását Zdravomislov az eddigi kutatási anyagok felsorakoztatásán keresztül ismerteti.

A könyv befejező részében a szerző az empirikus és az elméleti tudás viszonyát vizsgálja. Figyelmeztet arra, hogy „a tudóst kutatási tevékenységének minden szakaszában két veszély fenyegeti: egyrészt a dogmatizmus, amely a gyakorlattól elszakadt elmélet vak tisztelésében nyilvánul meg, másrészt az a tehetetlenség, amely a tényekkel kapcsolatban a pozitivista gondolkodás jellemzője.”

Zdravomislov könyve érdekes olvasmányul szolgálhat mindazok számára, akiket érdekel a szociológiai kutatások problémája. Az anyag egészének elsajátítását azonban megnehezíti az a körülmény, hogy az olvasótól az összpontosítás és ismeretek különböző fokait követeli meg. Bár a mű nagyobb része az olvasók „szélesebb köréhez” szól, akadnak részek, sőt kis kivétellel az egész IV. fejezet, amely megkíván bizonyos magasabb fokú előzetes tudást a témával kapcsolatban.